

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 138 2017

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Sigrid Schottenius Cullhed (recensioner)

Biträdande redaktör: Annie Mattsson och Camilla Wallin Bergström

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet och Sven och Dagmar Saléns Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2018 och för recensioner 1 september 2018. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-37-7

ISSN 0348-6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2018

Övriga recensioner

Helene Blomqvist, *Nordenflychts nej. Ett upplysningsreligiöst spänningsfält och dess litterära manifestationer*. Gidlunds förlag, Möklinta 2016.

Litteraturen under upplysningen befinner sig i ett brytningsskede. Under perioden förändras författarfunktionen från att tidigare varit underkastad rollen som underhållare och hovpoet till att bli en alltmer självständig och självförsörjande intellektuell. I Sverige kan denna förändring exemplifieras av Hedvig Charlotta Nordenflycht (1718–1763). Hennes diktning tar form mot bakgrund av en tidigare tradition men den vrider sig samtidigt loss ur den och artikulerar en för tiden ny röst. I litteraturhistorieskrivningen har den länge uppfattats som personlig snarare än representativ för en större historisk förändring. Det biografiska perspektivet har dominerat och dikterna har lästs i termer av bekännelser om sorg och olycklig kärlek. När det nydanande betonats har det talats om en diktning som föregriper romantiken genom att den låter ett subjektivt och känslomässigt uttryck bryta med klassicismens poetiska regelverk och koder. Men Nordenflychts singularitet ligger i en röst som gör detta samtidigt som den bär upp och ger ord åt det som brukar kallas upplysningstiden. Ett av de bidrag som idag får oss att tydligare höra denna spännvidd ger Helene Blomqvist i en monografi med den allusionsrika huvudtiteln *Nordenflychts nej*. I underrubriken förklaras var denna negation tar plats: *Ett upplysningsreligiöst spänningsfält och dess litterära manifestationer*.

Blomqvist integrerar Nordenflychts diktning i en vidare strömning av upplysningsfilosofiska grundfrågor och i en mer allmän filosofisk och existentiell problematik, nämligen frågan om hur vi ska förstå det lidande och den ondska som finns i världen och som till synes utan orsak kan drabba människor i deras liv. Under en tid då den kristna hegemonins förklaringsmodell var på väg att förlora sin allmängiltighet, men fortfarande sågs som en självklar utgångspunkt för det filosofiska tänkandet uppstår den lite paradoxala tankemodell

som här kallas ”upplysningsreligiositeten” (43). Blomqvist inleder sin studie med en genomgång av den intensiva diskussion som fördes mellan anhängare av Leibniz idé om en gudomlig och rationell världsordning och de filosofer och författare som tvivlade på en sådan genom just hänvisningar till ondska och lidande, som exempelvis Voltaire gör i sin ”Dikt om Lissabons förstörelse” från 1755.

Det så kallade teodicéproblemet som tiden var upptagen med ses i Blomqvists studie som ett grundtema även i Nordenflychts diktning, vilket skriver in den i upplysningsdiskursens centrum. Eftersom poeten ”inte är tillfreds med den nedärvda och påbjudna luthersk-kristna verklighetskartan och inte heller finner nöjaktiga svar i upplysningsreligiositeten” (43) blir, enligt Blomqvist, poetens sökande efter en annan förklaring på händelsernas gång även en drivkraft i skrivandet. Genom denna idéhistoriska contextualisering förlänas Nordenflychts diktning en subversiv prägel, inte minst för att ett ifrågasättande av en ordning inrättad av Gud var, som Blomqvist påpekar, ”hädelse, blasfemi av värsta sort” (11). Det är också ”blasfemins modus” som är det drag Blomqvist vill framhålla hos Nordenflycht, och hennes diktning görs så till en del av en samtida filosofisk och teologisk debatt som hon även kopplar till det faktum att Nordenflycht är kvinna, eftersom kvinnligt skrivande som sådant kan te sig blasfemiskt i en patriarkalisk tradition.

Blomqvists väljer alltså att sätta in Nordenflychts diktning i en idéhistorisk kontext och fokusera på textuella strategier och intertextualitet istället för att som tidigare forskning låta biografien hamna i förgrunden. Perspektivförskjutningen följer den senare Nordenflychtforskningen i stort och är fruktbar på många vis. Inte minst genom att Blomqvist visar på den tydliga koppling som finns mellan diktningen och de dominerande filosofiska strömningarna under den svenska frihetstiden, som alltså framför allt handlar om det teodicéproblem som Leibniz var först med att formulera, men som många tänkare och författare brottades med under denna tid. Blomqvist tar upp de viktigaste tex-

terna och frågeställningarna kring denna problematik och visar förtjänstfullt hur Nordenflycht blir en av de vitala rösterna i denna diskussion. Det görs också tydligt varför frågan om ondskans och lidandets existens i en värld som antas ha en god och rationell grund var brännande i ett fortfarande av reformationen starkt präglad Sverige, vilket ytterligare stärker det som Blomqvist övertygande väljer att kalla det blasfemiska i Nordenflychts dikter.

Med avstamp i den allmänna situationen för författare och intellektuella i 1700-talets Europa, vilket gjorde intellektuell verksamhet och skrivande till ett vanskligt företag för att kringgå censurernas granskningsinstanser, fokuserar Blomqvist på det hon kallar Nordenflychts "textuella motstrategier" (46). Hon visar genom omsorgsfulla närläsningar hur Nordenflycht genom retoriska grepp utmanar rådande tankesätt och i sin "textvärld" ifrågasätter "såväl den gudomliga auktoriteten som den världsligt patriarkala" (49).

Genom det idéhistoriska perspektivet knyter Blomqvist Nordenflycht tydligt till sin tid. Likväl är det slående att hennes texter, liksom den problematik som står i fokus, korresponderar med en vidare tradition, inte minst den som utgörs av skrivande kvinnor. Det går troligen inte att tala om någon direkt intellektuell *påverkan*, som Blomqvist är mån om att hålla fram genom inriktningen på 1700-talets debatt, men behovet av ljus och kunskap behöver inte enbart knytas till upplysningsprojektet. Det finns exempelvis helt explicit uttryckt hos Christine de Pizan, som även skrev en bok om Fortunas förvandlingar (*Le Livre de la mutacion de Fortune*, 1402–1403), där hon i allegorisk from visar på just det godtyckliga och drabbande i ödets och lyckans förvandlingar – just det som upptar Nordenflycht i hennes diktning. Fler intressanta paralleller hade kunnat dras bakåt i tiden, eftersom själva frågan om relationen mellan Gud, lycka och slumpen inte är ett specifikt "upplysningsreligiöst" problem. Till upplysningstiden hör däremot den nya författarfunktion som Nordenflycht indikerar med sin diktning. Blomqvist nämner till exempel hur Nordenflycht värjer sig mot de "ödmjukhetsretoriska strategier" som skrivande kvinnor tidigare använt sig av i medvetenhet om att de "egentligen" inte borde yttra sig" (165).

Blomqvist visar istället på hur Nordenflycht skriver fram ett trotsigt diktjag som vänder sig mot en tradition som uteslutit den kvinnliga rösten ur offentligheten eller framtvingat en eufemistisk retorik i termer av förminskning. Det är också i den

meningen som Nordenflycht kan sägas använda sig av ett blasfemiskt modus.

Blomqvist lyfter således fram detta nya modus genom att sorgfälligt redogöra för den intellektuella miljö där Nordenflychts diktning äger rum – en idéburen diktning som ingriper i samtidens teologiska och filosofiska spekulationer. I synnerhet visar Blomqvist hur den religiösa förvisningen om att människans förnuft var inplanterat av Gud, så självklar för 1600-talets rationalister och anhängare till Leibniz teodicé, nu börjar skaka i sin grundval och utmanas av ett radikalt tvivel som inte heller längre kunde söka stöd i den fromma tanken på Guds outgrundlighet.

Blomqvist klargör hur Nordenflychts diktning både utgår ifrån och ifrågasätter Leibniz, och i synnerhet hans lärjunge Christian Wolffs strävan efter att rationellt bevisa Guds existens och därigenom ge en förklaring till lidandets och ondskans problem. Upplysningsfilosofins övertygelse om förnuftets makt att förklara den värld man fortfarande antog Gud skapat märks tydligt i titeln på Wolffs verk, *Förfnuftiga tankar om Gud* (1720), och är talande för denna dominerande strömning under upplysningen. Det är också den tankemodellen som bildar utgångspunkten för diktanalysen och överhuvudtaget det ondas problem som Blomqvist diskuterar och på ett intressant vis kopplar till en begynnande sekulariseringsprocess. Om den grundläggande frågan under 1700-talets brytningskede var hur det ondas problem skulle kunna förklaras om det är så att Gud skapat en rationell, rättvis och god värld, så är sekulariseringsprocessen det nekande svaret på den frågan. Likväl kvarstår det ondas problem och avkräver nya svar. Blomqvist visar hur en omläsning av Nordenflychts diktning kan komma att ingå i ett sådant sökande.

Studiens fokus ligger på ett antal dikter där de religiösa och moraliska frågeställningarna är särskilt framträdande. Paradigmatisk för Blomqvists läsning blir "Dygdens oförväntade belöning", publicerad i den litterära kalendern *Qvinligit Tankespel* (1745) tillsammans med andra dikter som kan kopplas till Nordenflychts sorg efter den första kärleken, Johan Tidemans död 1737, men som här framhålls för sin skarpa ironi och sitt tvivel. Det samma gäller de ofta kommenterade dikter som ingår i *Den Sörgande Turtur-Dufvan* publicerad 1743, vilka läses parallellt med den lyriska episteln från året därpå, "Wigtiga frågor til en lär'd", som Nordenflycht riktade till Ludvig Holberg. På så vis framhålls poetens upptagenhet av frågan om hur

”kravet på att världsordningen skall vara moralisk skall fås att rimma med erfarenheter som går stick i stäv mot denna föreställning” (100) genom dikternas olikartade stil och karaktär samtidigt som de ges en vidare betydelse än den biografiska läsningens tillbakakoppling till sorgen över personliga förluster. Blomqvist visar vidare i linje med denna läsart hur Nordenflycht i sitt ”Ode i anledning av Exodus”, som publicerades i Tankebyggarordens *Witterhetsarbeten* 1759, använder sig av den klassicistiska poetikens retoriska grepp men bryter mot den världsbild som genren implicerar, vilken vilar på idén om att Gud inrättat den bästa av ordningar. Blomqvist visar väl hur Nordenflycht ger den klassiska odeformen med sin höga stil ett konventionsöverskridande drag och skänker den ett subjektivt och trotsigt anslag som gör den ”till en motskrift istället för en lovskrift” (169).

I närläsningarna lyfts alltså inte bara Nordenflychts textuella strategier och tvivel fram. Blomqvist betonar även att Nordenflycht behärskar de medel som står henne till buds, den klassicistiska retoriken och andaktslitteraturen, men därigenom utvecklar ett subjektivt uttryck som erinrar om förromantiska författare, vilka något opåkallat kallas för ”giganter” (103). Bland andra just Rousseau som Nordenflycht själv slungat sitt ”nej” mot i den kända dikten ”Fruentimrets försvar, emot J.J. Rousseau medborgare i Genève (1761), som nämns men inte diskuteras i sammanhanget. Det är faktiskt lite synd att de så kallat kvinnoemancipatoriska dikterna hålls utanför fokus i Blomqvists studie, som istället väljer att diskutera ”ondskans problem” på en närmast abstrakt nivå. Det är inte ett problem i sig men stundtals hade jag önskat en något tydligare konkretisering av det som här kallas för Nordenflychts nej.

Kanske beror det på att Blomqvist vill markera ett avstånd från den traditionella receptionen av poeten där man tagit fasta på hennes privata erfarenheter, som sorgen efter Johan Tideman liksom även den efter hennes makes Jacob Fabricius förtidiga död. I stället är det den intellektuella, filosofiska brottningen som intresserar Blomqvist. Även dikterna i *Den Sörgande Turtur-Dufwan* sätts alltså in ett idéburet och intertextuellt sammanhang som betonar att omvandlingen av det religiösa språket till en profan och personlig kontext drivs av den intellektuella kampen med lidandets problem. Så blir exempelvis de kända raderna ur *Den Sörgande Turtur-Dufwan*, ”Min levnads lust är skuren av / Och döden är min längtan, / Till dig du mörka grav, / Står all min trängtan” inte direkt kopplad till per-

sonlig sorg utan till Jobs bok samtidigt som det påpekas att det är svårt att finna någon som helst transcendens hos Nordenflycht: ”lidandet leder till kvalfyllda grubbel över lidandets problem” (118). Det låter dystert, men öppnar för ett antagande som inte skrivs ut: att det är just skrivandet som sådant, modet att ständigt söka vidare, genom en imponerande intellektuell energi och orädd sensibilitet, som ersätter det gudomligas transcendens hos Nordenflycht.

Kant konstaterade som bekant, i en essä från 1784, att det var tid för människan att träda ut ur sin ”självförvällade omyndighet”. Utan att nämna Kant, men med en trolig allusion på filosofen, kallar Blomqvist det avslutande kapitlet i sin studie för ”Människans myndigblivande”. Här hade jag väntat mig en mer utvecklad förklaring av det nej som Blomqvist tillskriver Nordenflycht och ju använder som titel till sin bok.

Vad innebär egentligen Nordenflychts nej? Vad är det hon säger nej till? I Blomqvists studie framhålls förvisso hur poeten tvivlar och ifrågasätter den religiösa dogmen om en allgod Gud och det görs tydligt att hennes nej ligger i att hon säger sådant som inte får sägas och därmed visar på det som ett dominerande tankesystem söker dölja. Men snarare än enbart ett negerande framstår Nordenflychts diktning som djupt dialogisk, även om den är blasfemisk och ifrågasättande. Protestens och blasfemins modus andas vidare ett tydligt *sapere aude* (våga veta) som Kant framhöll som upplysningens kritiska hållning – till vilken man kan säga att Nordenflycht lägger ett *sentire aude* (våga känna). Den frispråkighet och de konventionsöverträdelser som Nordenflycht formulerar i sina dikter och som Blomqvists noggranna textanalyser lyfter fram tenderar vidare att förlora något i relief genom det mer allmänt hållna resonemanget om det ondas problem.

I jämförelse med själva närläsningarna och den informativa redogörelsen för samtidens idéhistoriska kontext framstår just det allmänna resonemanget, eller om man så vill, den övergripande teoretiska ramen kring onskans problem, som rätt vag och ostrukturerad. Det är som att Blomqvist här förlitar sig på ett slags svepande psykologisering å ena sidan, som exempelvis att onskans och lidandets problem ”blottar vårt behov av teologi, av logisk konsistens och av en välfungerande karta för livsorientering” (208). Ett sådant påstående väcker ju frågor om vilken karta som i sådana fall efterfrågas, eller om inte politisk rättvisa vore att föredra framför teologi, och så vidare. Å den andra sidan,

utreds ondskans problem med hjälp av ett antal samtida tänkare som i sig står rätt långt ifrån varandra och rentav ter sig oförenliga. Jag får i alla fall svårt att knyta ihop referensen till Jean Baudrillars i och för sig intressanta teori om att det är genom att förända våra ”tankemodeller” som samhällsförändringar kan ske med reformationsteologen Karl Barth, som Blomqvist själv säger sig stå närmast och som skulle erbjuda en lösning på det ondsta problem genom att helt enkelt utesluta det ur Guds ordning. Det är som om Blomqvist inte bara söker förena i grunden rätt oförenliga teoretiska perspektiv, ett synkretistiskt förfarande som i sig kan vara fruktbart men som bitvis gör resonemanget osammanhängande. Hon tycks även vilja erbjuda ett svar på Nordenflychts tvivel. Med andra ord, genom att förhålla Barths teologi tycks Blomqvist söka råda bot på den blasfemi som hon samtidigt visar att Nordenflychts diktning drivs av och som utgör studiens behållning.

Carin Franzén

Eva Borgström, *Berättelser om det förbjudna. Begär mellan kvinnor i svensk litteratur 1900–1935*. Makadam. Göteborg och Stockholm 2016.

Redan inledningsvis i sin senaste studie skriver Eva Borgström fram den motsättning som utgör dess nav: Hon ställer samkönad kärlek mot olikkönad och därmed förbjuden kärlek mot påbjuden. Anmärkningsvärt nog undviker hon i möjligaste mån begreppen homo- och heterosexuell. Dessa dikotomier bildar utgångspunkt för *Berättelser om det förbjudna*, som handlar om begär mellan kvinnor i svensk litteratur 1900–1935, och om de föreställningar om detta begär som framträder i texterna och som inte rymts i de litteraturhistoriska handböckerna. Till de utforskade texterna hör sådana som redan tidigare lyfts fram i forskningen, såsom Margareta Subers *Charlie* (1932) och Agnes von Krusenstjernas *Fröknarna von Pablen*-svit (1930–1935), men också mer okända som Frida Stéenhoffs verk i olika genrer och Gertrud Almqvists romaner. Uteslutande behandlar Borgström prosaexempel, men antyder att poesi skulle kunna utgöra en ytterligare studie och därmed ännu en uppföljare. *Berättelser om det förbjudna* är nämligen också en fortsättning på den tidigare studien *Kärlekshistoria* från 2008 som fokuserade begär mellan kvinnor i artonhundratalets litteratur.

En viktig fråga i föreliggande studie är vilka strategier författarna använder för att komma runt det yttrandeförbud som gällde i fråga om samkönad kärlek. För även om vi nu kommit in i ett senare århundrade är tabut fortfarande kvar. Oaktat att rösträttsrörelsen och den gryende feministiska offentligheten gjorde sitt till för att normalisera denna typ av relationer, var sådan kärlek kriminaliserad under hela undersökningsperioden. Ändå är det ofrånkomligt att mycket hänt i frågan på de samhälleliga, vetenskapliga och kulturella områdena – och inte minst i litteraturen. Den tid undersökningen omfattar var en tid av omvälvningar och stora förändringar i fråga om kvinnors sociala villkor och synen på relationer och kärlek, såväl samkönad som olikkönad. Borgström frågar om det finns ”utopier om hur allt skulle kunna ordnas på ett annat och bättre sätt” (7). Det handlar om hur gränsen mellan det förbjudna och det påbjudna förflyttas över tid, om hur den flyttas fram, men också om hur den flyttas tillbaka igen.

Undersökningen ompänner texter från tidigt 1900-tal till texter från 1930-talets första hälft. Knappast oväntat i denna typ av historiska svep är framställningen kronologisk. Frida Stéenhoff är först ut. Till skillnad från Stéenhoffs sexton år äldre vän Ellen Key, den olikkönade kärlekens försvarare, omfattade Stéenhoffs socialpolitiska befrielseprojekt också samkönad kärlek. Pseudonymen Elsa Gille för vidare i kronologin; hennes roman kom ut 1917 och Lydia Wahlströms året därpå. Maria Sandels analyserade roman bär enligt Borgström spår av dekadens och *fin de siècle*, om än den utkom 1924. Studiens längsta kapitel upptas av Agnes von Krusenstjernas sviter om överklassflickan Tony respektive om familjen von Pahlen. Sista analyskapitlet omfattar tre romaner med tillkomst runt decennieskiftet 1930, det vill säga 1928, 1932 respektive 1934: Redan nämnda Gertrud Almqvist och Margareta Suber respektive Karin Boye står för dessa. Borgström prövar år 1928 som ett märkesår i fråga om skildringar av samkönad kärlek. Då lanserades Virginia Woolfs *Orlando*, Djuna Barnes *Ladies Almanack* och Radclyffe Halls *The Well of Loneliness*, ikoniska texter i fråga om detta motiv. Och Almqvists *I tolfte timmen* skulle kunna tilläggas. Denna författare och denna roman är kanske den minst kända i vår tid.

Vid studiens öppning, sekelskiftet 1900, floreade nidsbilder av företrädare för kvinnorörelsen i offentligheten. Till och med Ellen Key, som intar en viktig position i studien utan att representeras av